

## КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Я.МАМОНТОВА

О.Д.Замашкіна

(кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

*В статті проаналізовані ідеї Я.Мамонтова о свободном творческом развитии личности ребенка в контексте современных социально-педагогических проблем.*

*The article analyses Yakov Mamontov's ideas on shaping free creative child personality in the context of contemporary social and pedagogical issues.*

Орієнтація на особистість як головну цінність виховання, визнання унікальності, своєрідності дитини, повага до її прав на свободу, всебічний розвиток, прояв її здібностей становлять фундамент навчально-виховного процесу вітчизняних закладів освіти.

Цей напрям сучасної педагогічної науки ліг в основу державної політики в галузі освіти, реформування і модернізації шкільництва, Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті. Пошук шляхів розв'язання важливих проблем сьогодення неможливий без історичних аналогій. Одне з провідних місць в історико-педагогічних дослідженнях персоналій посідає плеяда визнаних освітян, які брали найактивнішу участь у становленні національного освітньо-виховного процесу.

Характерною особливістю періоду 20-30-х років XX століття в педагогічній сфері було «створення національної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства, розбудова національної освіти (викладання рідною мовою, українознавчі курси (комплекси)» (1, 11). Як зазначає О.Сухомлинська, «на цьому етапі стрімко розвивалася українська педагогічна думка й культура. На цій ниві плідно працювали багато українських учених, педагогів» (1, 11).

Історія національної педагогіки вже повернула до обігу творчий спадок багатьох особистостей: Б.Грінченка, Т.Лубенця, О.Музиченка, І.Огієнка, С.Русову, С.Сірополка, І.Стешенка, Я.Чепігу, С.Черкасенка та ін. Відтак актуальним є інтерес до науково-теоретичного, методологічного й творчого доробку українських освітніх діячів, які ще мало відомі широкому загалу. Саме до таких постатей відносимо і Я.А.Мамонтова (1888-1940).

Мета статті полягає у вивченні питань вільного творчого розвитку особистості дитини у науково-педагогічному доробку видатного українського вченого Я.А.Мамонтова.

Висвітлення деяких аспектів теоретико-методичної, громадсько-політичної спадщини Я.Мамонтова зустрічається у роботах Г.Головка (2), Ю.Костюка (3; 4), А.Соколової (5), О.Сухомлинської (1); аспектам творчого, мистецтвознавчого доробку присвячені праці О.Гудзенко (6), А.Криловця, В.Працьовитого (7) та ін.

Яків Андрійович Мамонтов (1888 – 1940) – осмислювач педагогічної справи, вихователь майбутніх педагогів, митців драматичного слова і сцени, історик і теоретик театрального мистецтва. Крім того, він був поетом, новелістом, драматургом, театральним критиком.

Результати досліджень сучасних науковців Г.Головка, А.Соколової, О.Сухомлинської та інших свідчать, що Я.Мамонтову належить помітне місце у культурно-просвітницькому русі 20-х років. Саме він здійснив спробу наукової класифікації всіх відомих на той час педагогічних ідей і напрямів вітчизняної і зарубіжної педагогіки; вивчав проблеми педагогічної творчості, естетичного виховання; системного підходу в педагогічній науці.

З юнацьких років Я.Мамонтов мав неабиякі здібності і потяг до знань. Під час навчання він цікавився філософськими й соціальними науками, зокрема педагогікою. До того ж брав активну участь у художньо-мистецькому житті, починаючи експериментувати в поезії та прозі.

Першим серйозним науковим дослідженням ученого можна вважати дипломну роботу «Художньо-дидактичний метод у викладанні» (1914), в якій він пропонував застосування різних видів мистецтва у навчальному процесі.

В 1920 році Я.Мамонтов влаштовується викладачем у Харківській академії теоретичних знань, одночасно створює й очолює Українську державну театральну студію, в котрій активно займається викладацькою діяльністю, пише й друкує драматичні твори, поезію, крім того, він працює в Харківському музично-драматичному інституті.

В 1922 році вийшла у світ праця Я.Мамонтова «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.І. Педагог як митець». Учений планував і другу частину «Педагог як громадянин» (вона так і не була написана)

задуманого загального дослідження «Сучасні проблеми педагогічної творчості».

А.Соколова визначає складові концепції змісту поняття «педагог-митець» за Я.Мамонтовим: «Це людина з високим педагогічним покликанням...; мета його діяльності – цілісне формування особистості людини; наявність і сформованість індивідуального педагогічного ідеалу; творче ставлення до навчальних програм та планів; засадою педагогічного процесу є творча співпраця, духовна спільність між педагогом та учнями; дбайливе, поважне ставлення до творчої особистості учня; умовами духовної спільності та формулою педагогічного процесу являються: індивідуалізація, соціалізація та модифікація; творча індивідуальність педагога характеризується інтуїтивним, дискурсивним і активним факторами; педагог-митець – це «вічний студент», який не тільки формує та розвиває особистості інших, а й сам знаходиться в безперервному формуванні» (5, 18). Зрозуміло, що ці положення мають виключне значення для сучасної людини, яка прагне опанувати професію педагога.

Зауважимо, що на міркування вченого про учительську професію вплинули ідеї «філософії життя та сильної індивідуальності» Ф.Ніцше, інтуїтивізм А.Бергсона, теологічні ідеї В.Соловйова (триєдина ідея Добра, Істини, Краси), педагогічний індивідуалізм Е.Кей, педагогіка особистості Е.Лінде, Г.Шарельмана, художня творчість О.Уайльда, М.Матерлінка.

Спираючись на ці джерела, Я.Мамонтов виводить власну концепцію педагогічної творчості, зазначаючи, що в «центрі педагогічного процесу стоїть дитина, а всі педагогічні фактори мусять бути принатурені до потреб дітей» (8, 9). Він був прихильником «вільного виховання»: без обмежень розвитку здібностей кожної дитини, розкриття її індивідуальності. Ідеї «вільного виховання» пов'язані з теорією природного виховання, запропонованою ще у XVIII столітті Ж.-Ж.Руссо. Як напрям педагогіка «вільного виховання» набула свого поширення в країнах Західної Європи в кінці XIX – на початку XX ст. Її прихильники (Руссо, Фор, Феррер, Кей, Гурлітт, Шаррельман, Монтессорі та ін.) обґрунтовували необхідність створення нової школи, яка б виховувала дитину відповідно до її природи, без примусу і насилля (9, 93).

Так, шведська письменниця і педагог Е.Кей (1849 – 1926) у книзі «Вік дитини» зазначає, що дітей не треба виховувати спеціально, а варто надати їм можливість поступово виховуватися, розвивати свої природні здібності. Вихователь не повинен нав'язувати їм своїх думок, а тільки допомагати самовиховуватися.

На погляди Я.Мамонтова вплинула й педагогічна діяльність Л.Толстого як прибічника «вільного виховання». У спадщині Л.Толстого педагога приваблювала критика шкіл західноєвропейських країн (Німеччина, середина XIX століття), а у школах Росії – формалізму, догматизму, педантизму. Великий педагог-практик відстоював ідеї вільного виховання дітей, упровадження принципів самостійності, творчості, ініціативи. Разом з тим Я.Мамонтов критикував Л.Толстого за спрощення мети і змісту педагогічної діяльності, що ідею «вільного виховання» він довів до анархізму, який виявлявся у непостійності навчальних програм і розкладу занять, у вільному відвідуванні школи дітьми.

Загалом у 20-х роках, як відомо, розвивалась педологія, котра ґрунтувалась на еволюційно-біологічному поясненні, доповненому культурно-історичним підходом до становлення, розвитку і формування дитини. Ідеї педоцентризму, які пропагували Я.Мамонтов і Я.Чепіга, співпадали з головним напрямом діяльності органів освіти і державною шкільною політикою. Але Я.Мамонтов, на відміну від Я.Чепіги, шукав підтвердження власної позиції не у психологів і фізіологів, а серед педагогів-класиків (концепції Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Л.Толстого).

Я.Мамонтов, аналізуючи погляди Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.Фребеля, Л.Толстого, робить висновок: «Права дитини на вільний розвій, незалежний від наших індивідуальних і соціальних ідеалів, є наслідком історичного розвою педагогічних ідей і кінцевим висновком довгих педагогічних шукань» (10, 39).

У педагогіці Я.Мамонтов дотримувався принципу природовідповідності, наголошуючи, що дитина має право на вільний розвиток своїх фізичних і психічних функцій. Метою виховання вчений пропонував визначати «естетизацію людини», а не «гармонійний розвиток»; повний розвиток людських сил, показником якого є «індивідуальна соціальність», або «особистий стиль». Стилізація людини, на думку Я.Мамонтова, є синонімом «естетизації особистості». Але він не відкидав повністю ідеї гармонійного розвитку людини, а вважав його лише «необхідним засобом для індивідуальної стилізації» (8, 29). На думку педагога, визначальним і головним чинником життєдіяльності людини є її внутрішній світ, прагнення до творчості та самовдосконалення.

Я.Мамонтов констатував, що «естетизація людини» має добродійний вплив і на її моральність. Аналогічні думки неодноразово висловлював згодом і В.Сухомлинський: «Найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити в красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» (11, 369).

Зазначимо, що у 20-ті роки XX ст. Я.Мамонтов увів у науковий обіг поняття «індивідуальна естетизація

особистості», що означало естетичне сприйняття дитиною навколишнього світу через: 1) розвиток художньої самодіяльності; 2) утворення мистецького оточення; 3) вивчення мистецтва; 4) «художньо-дидактичний метод» - застосування різних видів мистецтва у навчально-виховному процесі. Останньому вчений віддавав перевагу, вважаючи, що він може застосовуватися у різних формах, відповідаючи дитячому сприйняттю, і за допомогою різних засобів: художнього слова, музики, малюнка, театру. Застосування цього методу науковець пов'язує з особистістю вчителя, рівнем його творчості та педагогічною інтуїцією, тобто з педагогом-митцем. Це тлумачення значно розширило підходи до визначення шляхів формування творчої особистості.

В обґрунтуванні власної теорії естетичного виховання Я.Мамонтов спирався на досягнення класичної педагогіки, а саме на принцип природовідповідності Я.А.Коменського, теорію вільного виховання Ж.-Ж.Руссо, педагогічну спадщину Ф.Песталоцці та Й.Герберта. Однак основним джерелом поглядів Я.Мамонтова, як відзначають дослідники (2; 4), стала теорія «вільного виховання», зокрема «педагогіка особистості».

Програмна стаття Я.Мамонтова «Право держави і право дитини» (1922) підтверджує, що цих позицій він дотримувався упродовж усього активного наукового життя.

Варто підкреслити, що ще одним важливим напрямом діяльності Я.Мамонтова була кропітка праця над упорядкуванням і вітчизняних, і зарубіжних педагогічних течій. У 1924 р. виходить «Хрестоматія сучасних педагогічних течій», у якій він аргументував власні принципи їх диференціації.

В цілому національна педагогіка 20-х років ХХ ст. характеризувалася розмаїттям цікавих педагогічних ідей, напрямів, течій, шкіл:

- експериментальна педагогіка, складниками якої є рефлексологія і педологія (О.Залужний, І.Соколянський, В.Протопопов);
- концепція естетизації особистості (Я.Мамонтов);
- індивідуалістична педагогіка (О.Музиченко);
- прагматична педагогіка (Б.Манжос);
- вільне трудове виховання в контексті педології (Я.Чепіга (Зеленкевич));
- національне виховання (В.Дурдуківський) (1, 59).

Я.Мамонтов уперше в СРСР здійснив спробу дати методологічне обґрунтування поняття «педагогічна течія», зібрати і класифікувати уривки з творів відомих представників зарубіжної та вітчизняної педагогічної науки. Н.Гупан зазначає, що «поділ педагогічних ідей на три основні напрями він здійснював, виходячи з їх суттєвого змісту і принципів позицій, і виділяв «педагогічний індивідуалізм», «педагогічний колективізм», «педагогічний еkleктизм». ... Загалом хрестоматія подавала великий текстовий матеріал з педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст., а її автор вважав, що «класовий інстинкт і політична свідомість підкажуть сучасному педагогові, з якого боку барикади він повинен ставати» (12, 57). Хрестоматія й досі має непересічне значення для історії педагогічної науки і викликає інтерес у сучасних дослідників.

Видатний педагог побудував свій системний підхід до аналізу педагогічних та історико-педагогічних явищ. Він стверджував, що вивчення будь-якого педагогічного процесу потребує систематизації та класифікації педагогічних понять, що передбачає дослідження таких складових, як-от: соціальне оточення; педагогічна система (мета освіти, дидактика, методика); педагогічні чинники (педагог, учнівський колектив, дидактичний матеріал).

Одним із найвагоміших аспектів діяльності Я.Мамонтова була захопленість сценічним мистецтвом, драматургією (з-під його пера вийшло понад 30 п'єс і оперних лібрето). Драматургічна творчість цього вченого зазнала відчутного впливу європейського та українського модерну (Г.Ібсен, М.Матерлінк, М.Вороний, О.Олесь, В.Вінниченко). У театральній творчості письменника дослідник А.Криловець умовно виділяє три етапи:

- І етап – п'єси, створені до 1920 року, «витримані в дусі ібсенівського психологізму» (3, 9), в яких порушуються філософські питання та проблеми соціального і морального плану;
- ІІ етап – 1920 – 1925 роки. За оцінкою Ю.Костоюка, це найяскравіший період, письменника «хвилює проблема особи і революції» (4, 16), яка засвідчує боротьбу естетичного начала із соціальною заангажованістю. Визначними у творчості драматурга стали п'єси «Веселий хам» (1921), «Коли народ визволяється» (1922), «Ave, Magia» (1923), присвячені питанням соціального плану;
- ІІІ етап – з 1926 – 1940 роки – позначений послабленням оригінальності Я.Мамонтова-драматурга. Він виступає як теоретик драматургічного мистецтва.

Навіть і на творчій мистецькій ниві Я.Мамонтов наголошував на «естетичному сприйманні» не тільки етнографічних, романтичних красот, але й людського горя, злиднів, соціальних кривд. За його словами, вирішальним і головним чинником життєдіяльності людини є її внутрішній світ, прагнення до творчості та самовдосконалення. Критерієм вічного є «краса, що раз на світ народилася, серед руїн загинути не може, вона як вічне чудо...» (13, 41)

Отже, аналіз основних положень концепції розвитку особистості Я.Мамонтова дозволяє зробити певні

узагальнення, а саме:

1) вчений уважав, що педагогічна діяльність являє собою ряд послідовних процесів, спрямованих на виховання і навчання одного чи кількох індивідів;

2) педагогічний акт – це вольовий акт, який стимулює взаємодію трьох педагогічних факторів: педагога, дітей, предмета навчання. Кінцева мета педагогічної діяльності – формування особистості: «Ідейний центр всякої педагогічної проблеми виявляється через її відношення до кінцевої мети педагогічної діяльності, тобто формування індивіда» (8, 28);

3) концепція розвитку особистості представлена естетичним вихованням, в якому «естетизація» виступає як найзагальніше, абсолютне, універсальне, а метою виховання є «естетизація особистості», формування вищого типу «естетизованої особистості» - «стильної». З естетизмом учений пов'язує Красу, Добро, Істину і наполягає на цілісному впливі естетичного виховання на розвиток особистості та її «особистісних потенціалів».

Перспективи подальшого вивчення вищевикресленої історико-педагогічної проблеми ми пов'язуємо з дослідженням шляхів і засобів творчого втілення ідей Я.Мамонтова в сучасну практику розвитку творчості особистості.

1. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К., 2003.
2. Головка Г.О. Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я.А.Мамонтова (1888-1940): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1995.
3. Костюк Ю.Г. Творча і громадська діяльність Якова Мамонтова // Мамонтов Яків. Твори. – К., 1988.
4. Костюк Ю.Г. Творчий шлях Якова Мамонтова // Мамонтов Я.А. Твори. – К., 1962.
5. Соколова А.В. Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я.А.Мамонтова: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 2001.
6. Гудзенко О.П. Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І.Дніпровський, Я.Мамонтов, М.Куліш): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002.
7. Працьовитий В.С. Проблема національного характеру в українській драматургії 20 – початку 30-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 2004.
8. Мамонтов Я.А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.І. Педагог як митець. – Харків, 1922.
9. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К., 2001.
10. Мамонтов Я.А. Право держави і право дитини // Соціальне виховання. – 1922. – Ч.І.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К., 1976. – Т.4.
12. Гупан Н.М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. – К., 2000.
13. Мамонтов Я.А. Драматичні етюди. – Харків, 1922.